

**ФОНЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКИХ ГОВІРОК
У ПОВІСТІ ВОЛОДИМИРА ДАНИЛЕНКА
«СОНЕЧКО МОЄ, ЧОРНЕ Й ВОЛОХАТЕ»**

У тексті повісті Володимира Даниленка «Сонечко моє, чорне й волохате» простежено фонетичні особливості середньополіських говірок, а саме: специфіку рефлексії давніх і позиційні варіанти сучасних голосних фонем; відмінності у вживанні приголосних фонем; комбінаторні звукові зміни тощо.

Ключові слова: діалект, середньополіський діалект, діалектизм, голосні фонем, приголосні фонем, комбінаторні звукові зміни.

В тексті повісті Володимира Даниленка «Сонечко моє, чорне й волохате» проаналізовані фонетичні особливості середньополіських говірок, а саме: специфіка рефлексії давніх і позиційні варіанти сучасних голосних фонем; відмінності у вживанні приголосних фонем; комбінаторні звукові зміни тощо.

Ключевые слова: диалект, среднеполесский диалект, диалектизм, гласные фонемы, согласные фонемы, комбинаторные звуковые изменения.

On the basis of the novel «My sun is black and hairy» by Volodymyr Danylenko phonetic features of the Middle-Polissyan patois have been analyzed. A special attention has been paid to the peculiarities of the reflection of old phenomena as well as positional variants of modern vowels, differences in the usage of consonants, combinability sound changes etc.

Keywords: dialect, Middle-Polissyan patois, dialect words, vowels, consonants, combinability sound changes.

Авторитетні дослідники Полісся М. В. Никончук [5, с. 3] та В. М. Мойсієнко [3, с. 87] підкреслювали, що поліські лінгвальні елементи донедавна (принаймні до початку 90-х рр. ХХ ст.) практично не були представлені в українській літературі. На матеріалі творів Лесі Українки чи Уласа Самчука, подібно також Федора Одрача, Миколи Олійника, Петра Маха та інших авторів, які писали про Полісся, можна було говорити хіба що про спорадичне використання окремих північноукраїнських лексем чи словоформ.

На цьому тлі особливої уваги заслуговують спроби письменників, публіцистів, громадських діячів кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. піднести говірку поліщуків до рівня літературної мови.

З кінця 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. газетні, журнальні та Інтернет-видання Польщі започаткували численні публікації художніх, публіцистичних творів українською підляською говіркою. Так званою «пудляською мовою» в Польщі й досі видають художні й навіть окремі науково-популярні книги, створюють сайти і сторінки у всесвітній мережі тощо.

Вихідцями з Берестейщини у 1988 р. Білорусі було створено громадсько-культурне об'єднання «Полісьсе», яке 1989 р. на основі українських берестейсько-пінських говірок започаткувало газету «Збудінне». На сторінках цього видання не тільки видруковано чимало публіцистичних і художніх текстів та перекладів місцевою українською говіркою, але й проголошено намір створити західнополіську літературну мікрмову – так звану «їтвјежу володу». Проблеми кодифікації цієї мови розглядала навіть «Їтвјежа штудіжно-прахтыцька конфырээнция», що відбулася в Пінську у квітні 1990 р. і збрала більше 70 вчених із тодішнього СРСР. Щоправда, уже в незалежній Білорусі так званий «їтвезький» рух невдовзі затих, не знайшовши особливої підтримки як від поліщуків, так і від влади. У 1994 р. перестала виходити газета «Збудінне».

Із початку 90-х рр. ХХ ст. інтерес письменників до поліської говірки яскраво виявився в Україні. Певну роль тут зіграла постмодерністська тенденція до підкреслення творчої індивідуальності. У зв'язку з цим елементи північноукраїнських говорів активно використовували у своїх творах Микола Никончук (у поезії), Володимир Дрозд (у романі «Листя землі»), Валерій Шевчук (у книзі повістей «Жінка-змія», у повісті «Місяцева Зозулька з Ластів'ячого Гнізда») та ін.

Заслуговують на увагу й новітні спроби «олітературнення» поліської говірки чільними представниками сучасної прози – Володимиром Лисом (2011 р. вийшов роман «Століття Якова») та Володимиром Даниленком (повість «Сонечко моє, чорне й волохате» побачила світ у 2012 р.)

В інтерв'ю на сайті «ЛітАкцент» Володимир Даниленко, пояснюючи причини використання колоритної середньополіської говірки

в повісті «Сонечко моє, чорне й волохате», підкреслив, що «художня проза завжди тяжіє до освоєння нових лінгвістичних зон, не заялжених від частого вживання», й у зв'язку з цим повторив висновок авторитетних діалектологів: «Поліський діалект не освоєний українською літературою» [1].

Письменник зауважив, що північноукраїнську говірку він засвоїв ще в дитинстві від своїх діда й баби, а в художній творчості вирішив удатися до поліського діалекту, бо «він пластичний, комічний, образний, свіжий, на ньому ще тремтить реліктова роса, не потолочена ногами» [1].

Мета дослідження – простежити фонетичні особливості середньополіських говірок у повісті В. Даниленка «Сонечко моє, чорне й волохате».

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань: а) визначити корпус використаних В. Даниленком діалектних явищ фонетичного рівня; б) систематизувати засвідчені в тексті середньополіські елементи й прокоментувати їх щодо походження; в) простежити специфіку використання письменником елементів середньополіської говірки; г) з'ясувати функції діалектизмів у повісті.

Північноукраїнські лінгвальні явища Володимир Даниленко використовує винятково в мовленні однієї з героїнь – баби Павці з віддаленого села Личмани на Овруччині. Найбільш докладно й точно в повісті передано північноукраїнські лінгвальні явища фонетичного рівня.

Відомо, що одна з суттєвих фонетичних ознак середньополіських говірок – наявність специфічного закритого монофтонга [ô] на місці давнього наголошеного *о в новоутворених закритих складах [6, с. 581]. Можливо, саме цю рису відбиває В. Даниленко через написання літери о в цій позиції: *мой* [2, с. 13], *твой* [2, с. 62], *вон* [2, с. 60, 62], *кот* [2, с. 61, 63], *только* [2, с. 61, 62], *скільки*, *столько*, *ножка* [2, с. 60], *потом*, *слончику* [2, с. 63], *больше* [2, с. 64] тощо.

У ненаголошеній позиції згідно з фонетичною особливістю поліських говірок [4, с. 155] відбито збереження *о в новозакритих складах: *Роздва*, *зобрала* [2, с. 60], *меж голлем*, *под льод*, *повчаркі* [2, с. 62], *одорвать*, *пойду* [2, с. 63] та ін.

Кількома прикладами В. Даниленко відбиває рефлексію давнього *e, яка в поліських говорах залежить від наголосу, а в наголошеній позиції – від характеру колишнього редукованого голосного в наступному складі.

Якщо в наступному складі був редукований переднього ряду *ь, то в наголошеному новозакритому складі використано літеру *є*, що, можливо, відбиває закритий монофтонг [ê] [6, с. 581]: *п'єч* [2, с. 62], подібно також у прийменникові *меж*, пор.: *меж голлем* [с. 62]. У випадках, коли в наступному складі стояв редукований заднього ряду *ь, на місці давнього *e під наголосом простежено написання *о*, що, можливо, відповідає монофтонгові [ô]: *жонка, жонку* [2, с. 63], *прібьог* [2, с. 62], *льод* [с. 62] та ін. У ненаголошеній позиції в закритому складі відбито збереження *e: *защєнку* [2, с. 62].

В аналізованому художньому тексті простежено і специфіку рефлексії в правобережнополіському діалекті давнього *ě. Відомо, що в наголошеній позиції відповідно до *ě в говірках цього ареалу представлено закрите [ê], а в позиції без наголосу – [e] [6, с. 581]. Обидва рефлексії *ě – і наголошений, і ненаголошений – В. Даниленко передає літерою *є*, пор. у наголошеній позиції: *пєвень* [2, с. 12], *тобє* [2, с. 60, 61, 64], *манє* ‘мені’ [2, с. 60, 64], *подевса, ехат, сусєдку, на сєдалі, єв, з'єла, поєхала* [2, с. 60], *сєдела, прієде, чолов'єк, залєз, дєд, всє, менє, горєлки* [2, с. 62], *дєвка, тебє* ‘тобі’, *грєх, наєлас, нєвєсткою* [2, с. 63] тощо, у ненаголошеній позиції: *у вашой хатє, в дорозє, рєшіла* [2, с. 60], *єсі* [2, с. 61], *на болотє* [2, с. 62], *дєвкі, од сєм'ї* [2, с. 63], *з дєвками, в кацавєєчцє* [2, с. 64] та ін.

Великою кількістю прикладів В. Даниленко ілюструє специфічний розвиток у говірках Правобережного Полісся праслов'янських голосних *у та *і. Відомо, що, на відміну від літературної мови та більшості українських діалектів, у говірках середньополіського ареалу давні *у та *і збіглися не у звукові [и], а в [і] [6, с. 581]. Саме це явище ілюструє написання літери *і* як відповідно до етимологічного *у: *ті* ‘ти’ [2, с. 12], *ві* ‘ви’, *віграє* [2, с. 13], *куді, вірос* [2, с. 60], *мішєй* [2, с. 61], *віорав, мокрій, віпіла* [2, с. 62], *укрілас* [2, с. 63], у тому числі в колишніх сполуках *гы, *кы, *хы: *квочки* [2, с. 12], *трохі, столькі* [2, с. 60], *толькі* [2, с. 61], *Козловскі, повчаркі* [2, с. 62], *дєвкі, вертіхвосткі, кінє, горєлки, до подушкі* [2, с. 63], *житкі* [2, с. 64], так і у великій кількості словоформ на

місці давнього *i: *прічепівса* [2, с. 12], *жісці, розходівса, чі, дума-лі* [2, с. 13], *дівісса, бачів, іменіни, булі, жєніцца, колі, наснівса, случілос, попросіла, кабанчіка, зачініт, куніца, гостінцьов, дівіс, прівєзла, бачіш, коптіла, свіняча, укралі, рєшіла* [2, с. 60], *жівєцца, ловіт, єсі, спіш* [2, с. 61], *втоміласа, прієде, лазіт, обходіт, му-сіш, зіму, робіла, жівий, просіш, учісса, хуліганіш, коліс ‘колись’, вчівса, ніколі, влазів, на вішню, мусів, провалівса, прібьог, жабу-рінне, посаділа, застудівса, поміріліс, сваріліс* [с. 62], *подівіс, кру-тіш, квасіла, зробіт, напілас, з вамі, постелі, слончіку, притуліла, сваріца* [2, с. 63], *чужіх, з дєвкамі, ходіш* [2, с. 64] тощо.

Із поліських рефлексів давнього *ε в аналізованому тексті від-бито два, а саме: монофтонг [а] після твердого приголосного, пор.: *патнацят* ‘п’ятнадцять’ [2, с. 60], а також звук [є] після консонан-та [й] як результату ствердіння губного, пор.: *на пам’єт* [2, с. 63].

Із позиційних варіантів сучасних голосних фонем кількома прикладами представлено обниження й розширення артикуляції ненаголошеного [є] до [а]: *прічепівса* ‘причепився’ [2, с. 12], *манє* ‘мені’, *на манє* ‘на мене’ [2, с. 60], *очепіс* ‘відчепися’ [2, с. 62].

Приголосні у правобережнополіських говірках можуть ви-ступати в м’яких чи пом’якшених варіантах перед [є], в основному зберігаючи в цій позиції свою історичну м’якість або демон-струючи результат вторинного пом’якшення, як у випадку, на-приклад, із задньоязиковими. Подібне явище передає й В. Дани-ленко: *нєма, в менє, хлопєц, Жєнік* [2, с. 13], *цє ‘це’* [2, с. 13, 60], *сє ‘т. с.’* [2, с. 60], *нє бачів, з села, вжє, у тебе, дє, сунєца, будє, курєй, нашкрєбла, грошєй, прівєзла, нєвжєлі* [2, с. 60], *добре, жі-вєцца, нє треба, мішєй* [2, с. 61], *дєс, хочєш, свєкор, перед, нє вла-зів, шє, вжє, якє* [2, с. 62], *перед сметаною, вертіхвосткі, кінє, нєвєсткою, постелі* [2, с. 63], *большє* [2, с. 64] тощо.

М’якість чи пом’якшення приголосних у багатьох випадках підкреслено також перед рефлексом давнього *ě (незалежно від місця наголосу): *нєвєнь* [2, с. 12], *тобє* [2, с. 60, 61, 64], *манє* ‘мені’ [2, с. 60, 64], *подєвса, сусєдку, на сєдалі, у вашой хатє, в дорозє, рєші-ла* [2, с. 60], *сєдела, залєз, дєд, всє, менє, горєлкі, на болотє* [2, с. 62], *дєвка, тебе ‘тобі’, грєх, нєвєсткою, дєвкі, од сєм’ї* [2, с. 63] тощо.

Історична м’якість приголосних у говірках Середнього Полісся збережена перед [і], що постало як рефлекс давнього *i, пор. фік-сацію цього явища В. Даниленком: *дівісса, бачів, іменіни, булі,*

женіцца, колі, наснівса, случілос, попросіла, кабанчіка, зачініт, куніца, гостінцьов, дівіс, привезла, бачіш, коптіла, свіняча, укралі, рєшіла [2, с. 60], *втоміласа, прієде, лазіт, обходіт, мусіш, зіму, робіла, жівий, просіш, учісса, хуліганіш, коліс ‘колісь’, вчівса, ні-колі, влазів, на вішню, мусів, провалівса, прібьог, посаділа, засту-дівса, поміріліс, сваріліс* [2, с. 62] тощо.

М'якшення приголосних, і задньоязикових зокрема, у говірках окресленого ареалу відбулося також перед [i], що вживане відповідно до давнього *у. Це явище В. Даниленко передає такими словоформами: *ті ‘ти’, квочки* [2, с. 12], *ві ‘ви’, віграє* [2, с. 13], *куді, вірос, трохі, столькі* [2, с. 60], *мішеї, толькі* [2, с. 61], *віо-рав, мокрій, віпіла, Козловскі, повчаркі* [2, с. 62], *укрілас, дєвкі, вертіхвосткі, кінє, горелкі, до подушкі, якій ‘який’* [2, с. 63] тощо.

Відомо, що в поліських говірках у деяких фонетичних позиціях відбулося ствердіння свистячих приголосних. Письменник це явище зберігає в таких випадках: а) у постфіксах зворотних дієслів: *прічачівса, розходівса* [2, с. 13], *дівісса, женіцца, подевса, сунєца, наснівса, случілос, дівіс, здаєц* [2, с. 60], *жівєцца* [2, с. 61], *очапіс, втоміласа, кланяєсса, учісса, вчівса, провалівса, спужавса, застудівса, поміріліс, сваріліс* [2, с. 62], *подівіс, жалуваца, напілас, укрілас* [2, с. 63], *нє сваріца, товкса* [2, с. 64] тощо; б) у частці -сь неозначених займенників та прислівників: *шос* [2, с. 60], *дєс, коліс* [2, с. 62], *якомус* [2, с. 63], *дєс* [2, с. 64]; в) у кінці основ іменників на зразок *хлопец* [2, с. 13], *куніца* [2, с. 60]; г) у прикметниковому суфіксі -ськ(ий): *Козловскі* [2, с. 62]; г) у структурі числівників на зразок *патнацят* [2, с. 60]. В інфінітиві, формі 2 особи множини наказового способу та 3 особи однини теперішнього часу зворотних дієслів, окрім того, зрідка простежено стягнення стверділої свистячої африкати, як-от: *жалуваца, схвотографіруваца* [2, с. 63], *нє сваріца* [2, с. 64], *сунєца* [2, с. 60]. У випадку вставного слова *здаєц ‘здається’* [2, с. 60], пор.: *Нє, здаєц, ондього* [2, с. 60], за-свідчено ще й редукцію кінцевого голосного [а] в ненаголошеній позиції.

Характерне для поліських говорів ствердіння в певних позиціях вібранта передає звукова структура іменника *радно* [2, с. 63].

Дослідники середньополіських говірок зауважували, що депалаталізація губних приголосних перед монофтонгами [ê], [i] як рефlekсами давніх голосних *е та *ě може супроводжуватися

розвитком додаткової артикуляції – звука [й] [4, с. 83]. Саме це явище в аналізованому тексті фіксують лексеми *досв'їта* [2, с. 60], *чолов'єк, н'єч* [2, с. 62].

Перед рефлексом *ɛ > [a] простежено звичайне ствердіння історично м'якого губного: *патнадцат* [2, с. 60], тоді як перед *ɛ > [e] – депалаталізація з розвитком додаткового звука [й]: *на пам'єт* [2, с. 63]. Словоформи *патнадцат* [2, с. 60], *на пам'єт* [2, с. 63] передають, окрім того, ствердіння кінцевого передньоязикового [т'].

Відсутність у фонетичній системі багатьох поліських говірок звука [ф] демонструє словоформа *схвотографіруваца* [2, с. 63], де представлено розвиток [ф] > [хв]. Явище втрати кінцевого [й] у формах чоловічого роду прикметників та родових займенників засвідчене, наприклад, у сегменті *таки здорови жирни кот* [2, с. 61].

Відсутність протези представлено в іменникові *ухо* [2, с. 63], афери́зу – у словоформах *слончику* ‘ослінчику’ [2, с. 63], *Ліксандер* [2, с. 62], апокопу – у випадках *нє тре'* [2, с. 64], *тре' єхат, мо'* [2, с. 60].

Деякі відмінності в уживанні приголосних звуків зумовлені комбінаторними фонетичними модифікаціями у структурі загальноживаних лексем. Наприклад, прогресивну суміжну дисиміляцію за способом творення у групі [вй] > [вл'] можна вбачати в іменникові *здоровля* [2, с. 60]. Унаслідок регресивної суміжної асиміляції за глухістю і способом творення [дч] > [тч] > [ч:] та подальшого стягнення подовженої шиплячої афrikати склалася звукова структура дієслова *очаніс* ‘відчепися’ [2, с. 62], шляхом прогресивної суміжної асиміляції за способом творення та стягнення подовженого шиплячого [шч] > [ш:] > [ш] – займенник і сполучник *шо* [с. 60, 62], сполучник *шоб* [2, с. 62], прислівник *ше* [2, с. 62], *ше* [2, с. 63].

Отже, В. Даниленко в повісті «Сонечко моє, чорне й волохате» передав найвиразніші фонетичні особливості середньополіських говірок, а саме: специфіку рефlekсації давніх голосних фонем; деякі відмінності в навантаженості приголосних фонем, зокрема м'яких та пом'якшених варіантів; окремі комбінаторні звукові зміни тощо.

Поліські елементи Володимир Даниленко використовує винятково в мовленні однієї з героїнь – баби Павці, яка приїхала з Полісся, щоб дати настанови синові не залишати сім'ю, як-от:

«Ти ж подівіс, Женік, яка в тебе жонка гарна, а ти крутиш хвостом, як кот перед сметаною, – нахромилла виделкою помідора баба Павця. – А це ти сама ціє помідорі квасіла?.. Бо ціє дєвкі до добра не доведут. Там такіє вертіхвосткі, шо толькі хочут од сем'ї одорват. А потом кінє да ше й винуватим зробіт, – заплямкала помідором баба Павця» [2, с. 63]. Говірка бабусі не просто відтворює лінгвальний колорит Житомирського Полісся. У повісті винятково через діалоги створено образ цієї героїні, передано її характер, що можна вважати цікавим і вдалим художнім експериментом автора.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Даниленко В.** Письменник у політиці часто поводитьсья, як корова на льоду [Електронний ресурс] / В. Даниленко. – Режим доступу: <http://www.litakcent.com/>
2. **Даниленко В.** Тіні в маєтку Тарновських: повісті / В. Даниленко. – К.: Піраміда, 2012. – 180 с.
3. **Мойсієнко В. М.** Звідки родом дядько Лев? / В. М. Мойсієнко // Вісник Житомирського державного педагогічного університету ім. І. Франка. – 2001. – № 7. – С. 87–88.
4. **Мойсієнко В. М.** Фонетична система українських поліських говірок у XVI–XVII ст.: монографія / В. М. Мойсієнко. – Житомир: Вид-во Житомирського державного педагогічного ун-ту, 2006. – 448 с.
5. **Никончук М. В.** Зворини: поезії / М. В. Никончук. – Житомир, 1992. – 95 с.
6. **Никончук М. В.** Середньополіський говір / М. В. Никончук // Українська мова: енциклопедія / [редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін.]. – [2-е вид., випр. і доп.]. – К.: Укр. енцикл., 2004. – С. 581.

Надійшла до редколегії 29.01.2013